

דורש טוב לעמו פעילותו העיתונאית של הרב שלמה בכור חוצין מבגדאד

שאול רגב

תקציר

הרב שלמה בכור חוצין (1843–1892) היה איש משכיל משכמו ומעלה בזמנו ובמקומו. הוא היה מתלמידיו של הרב עבדאללה סומך מייסד הישיבה הגדולה "בית זילכה" בבגדאד. עיקר פרסומו בשני תחומים: (א) יסד את בית הדפוס הראשון בבגדאד והדפיס בו ספרים רבים; (ב) איגרותיו ומכתביו לעיתונות העברית והערבית באירופה, בירושלים ובמזרח הרחוק.

דמותו של הרב חוצין יוצאת דופן בהשכלתה ובפנייתה אל העולם המודרני האירופאי. הוא פרסם ידיעות על בעיות המתעוררות בקהילות השונות, כגון הבצורת, יחסי מוסלמים ויהודים בבגדאד ובפרס ועוד, ולצידן גם ידיעות חיוביות על הקהילות הללו, כגון פעולות כ"ח וייסוד בתי ספר הן בבגדאד הן בפרס. בנוסף לכך הוא מגיב על מאמרים מדעיים שהתפרסמו על ידי חוקרים יהודים אירופאים בעיתונות העברית.

עם היוודע דבר ייסודה של חברת מקיצי נרדמים ב"המגיד", יסד הרב חוצין על דעת עצמו מעין סניף של החברה בבגדאד, ורשם בה כחברים חכמים גדולים וידועים מחכמי בבל, וביניהם גם את הרב יוסף חיים. הוא גם הציע לחברה בכרלין להוציא לאור שורת ספרים בכתיבת יד של חכמי בגדאד.

הכינוי שהשתמש בו הרב חוצין לעצמו היה "דורש טוב לעמו" ובזה נהג לסיים את מכתביו ואת איגרותיו, שהרכבה מהם היו כאמור בקשות עזרה ליהודים בארצו ובארצות השכנות, אך בה בעת הוא גם רצה להביא בפני הקורא האירופאי את התמונה האמיתית של חיי היהודים בארצות אלה לעומת הכתבות המתארות את נחשלותם ואת בערותם של יהודי בגדאד ושל יהודים ממקומות אחרים.

פתיחה

הרב שלמה בכור חוציץ (1843–1892) היה איש משכיל משכמו ומעלה בזמנו ובמקומו.¹ היה מתלמידיו של הרב עבדאללה סומך, מייסד הישיבה הגדולה "בית זילכה" בבגדאד, שבה למדו והוסמכו מרבית חכמיה של בגדאד תקופה מסוימת, ונראה שהוא גם לימד בישיבה. מבחינת ייחוסו הוא דור חמישי לרב צדקה חוציץ (1699–1733) אשר הובא מארם צובה לבגדאד לחדש את לימוד התורה ואת מוסד הרבנות, לאחר מגפת דֶבֶר קשה שכילתה חלק גדול מיהודי בגדאד, ובהם גם את מרבית רבניה ותלמידי החכמים שבה.

הרב חוציץ היה דמות יוצאת דופן במרחב הכללי שבו חי ופעל. הוא היה מבין החכמים הבודדים שלא השקיע את עצמו רק בתחום ההלכתי או הפרשני, אלא נפתח גם לעולם ההשכלה. העיתונות העברית שהתפתחה סביבה בדרך כלל סביב הקהילות היהודיות באירופה. כתבות על הקהילות שאינן אירופאיות היו יותר אקראיות והתבססו על כתבותיהם של נוסעים, בין אם הם נסעו במיוחד כדי ללמוד על מצב היהודים בארצות המזרח, ובין אם נסעו למטרה אחרת, מסחר וכדומה, ובדרך אגב כתבו לעצמם יומן מסע שפרסמו אותו בעיתונות. דוגמה לכך הן הכתבות ששלח יעקב אוברמייר לעיתון "המגיד" ובהן הוא מתאר את ההיסטוריה של יהודי בכל ואת חייהם בהווה. היכרותו של אוברמייר את חיי היהודים בבגדאד נתאפשרה הודות לעובדה שחי שם כמה שנים, ועם זאת, לקו כתבותיו בחסר שכן הוא העריך ושפט את חיי היהודים בעיניים אירופאיות משכילות ולא בעיניים מקומיות.

הרב חוציץ הבין את הבעייתיות הזאת של דיווחים לא מוסמכים של אורחים לרגע, ולכן החליט לתקן את הדבר ולדווח בעצמו על חיי היהודים בבגדאד מתוך היכרותו המעמיקה את המציאות הזאת. למעשה במשך שנות פעילותו של הרב חוציץ באיגרותיו לעיתונות העברית הוא היה שופרם של יהודי בגדאד בזמנים טובים ופחות טובים. פעילותו התפשטה בהמשך גם לארצות השכנות ובעיקר פרס, שם סבלו היהודים ביותר מנחת זרועם של המוסלמים. הרב חוציץ הביא בעצם את המודעות לקיומם ולמצבם של יהודי בכל ופרס לעולם האירופאי היהודי. כפי שנראה להלן, לא הסתכמה פעילותו רק במסירת ידיעות, אלא גם שימש צינור לכירור מחקרם על היהודים בבבל, מגלות בבל ועד תקופת הגאונים. הוא היה למעשה הראשון שפעל בצורה אינטנסיבית להעלות את המודעות של יהודי אירופה למצב אחיהם במזרח, בבגדאד ובפרס. לא בכדי התייחסו בעיתונים לכתבותיו בכל התחומים בכבוד ובהערכה, ופעמים אף פנו אליו לשמוע את דעתו.

1 לב חקק, איגרות הרב שלמה בכור חוציץ, ת"א תשס"ה, מבוא, עמ' 13–104.

עיקר פרסומו של הרב חוצין היה בשני תחומים:
א. הוא ייסד בית דפוס בבגדאד והדפיס בו ספרים רבים. היה זה בית הדפוס הראשון שנוסד בבגדאד. את דרכו החל כסוחר ספרים ואספן של ספרים עתיקים וכתבי יד, וכשראה את הצורך בהוצאת ספרים החליט לפתוח בית דפוס, שבו נדפסו כשבעים ספרים, ואחריו המשיך בנו את המפעל;
ב. איגרותיו ומכתביו לעיתונות העברית והערבית באירופה בירושלים ובמזרח הרחוק.

מכתביו ואיגרותיו התפרסמו בעיתונות העברית של התקופה, כגון: "המגיד", "הצפירה", "הלבנון", "החבצלת", "המליץ", וכן בעיתונים שיצאו לאור בערבית יהודית של יהודי בבל: "הדובר" שיצא בבגדאד, ובעיתונים "הפרח", "המבשר" ו"מגיד מישרים" שיצאו בכלכלתה. הוא כתב כמאה וחמישים כתבות במשך כשלושים שנה, החל משנת 1862 שבה התפרסמה כתבתו הראשונה, בהיותו בן תשע-עשרה שנה בלבד, ומאז עד כשנה לפני מותו לא הפסיק לכתוב לעיתונות. כתבותיו עסקו בתחומים שונים, החל מתולדות היהודים בבבל, ארכיאולוגיה, זיהוי מקומות ומנחים תלמודיים, ועד לתגובות למאמרי מחקר שהתפרסמו בעיתונות. הוא הביא את דברם ואת צרותיהם של יהודי בבל, פרס וקורדיסטאן בפני יהודי אירופה וביקשם לסייע הן בעניינים שהדיפלומטיה יפה להם הן בתחום החומרי של איסוף תרומות, בעיקר בשנות הבצורת הארוכות שהיו בפרס ובבבל. כדי להיות מעשי יותר הוא בדרך כלל גם התווה את הדרך להגעת התרומות, בעיקר על ידי אישים שיש להם קשרים עם ממשלות ועם ארצות במזרח ועם אנשים נאמנים שלא ירמו ולא יגבו עמלה גבוהה בעבור שירותיהם. כך למשל מספר פעמים הוא ביקש שהתרומות יעברו דרך משה מונטיפיורי, הן בשל קשריו איתו הן בשל עושרו, אולי מתוך מחשבה שהוא יוסיף משלו על הסכום הנאסף. גם מוסדות כ"ח ושליחיה שימשו צינור בהעברת הכספים, ובעיקר יצחק לוריא המנהל שנשלח לייסד את בתי הספר בבגדאד והיה בקשרים הדוקים עם פריז.

דמותו של הרב חוצין הייתה דמות יוצאת דופן בהשכלתה ובפנייתה אל העולם המודרני האירופאי. הוא הביא ידיעות על בעיות המתעוררות בקהילות השונות, כגון הבצורת, יחסי מוסלמים ויהודים בפרס, כמו גם ידיעות חיוביות בקהילות הללו, כגון פעולות כ"ח וייסוד בתי ספר הן בבגדאד הן בפרס. נוסף על כך הוא הגיב על מאמרים מדעיים (תלמודיים, פרשניים, היסטוריים וארכיאולוגיים) שהתפרסמו על ידי חוקרים יהודים אירופאים בעיתונות העברית.

יעקב אוברמאיר, יהודי יליד גרמניה (1845–1938), הגיע בשנת 1876 לבגדאד לשמש כמורה לצרפתית בבית ספר של כ"ח בבגדאד. בה בעת גם שימש כמורה

לצרפתית לנסיך הפרסי שגלה לבגדאד. נוסף על משרתו כמורה הוא כתב גם מעין יומן מסע, ובסדרת כתבות ששלח לעיתון "המגיד" הוא תיאר את ההיסטוריה של העיר בגדאד ואת חיי הקהילה שבה. בין היתר הוא פגש את הרב חוצין, התרשם ממנו עמוקות, וכתב עליו את הדברים האלה:

הרב חכם שלמה בכור חוצין, נין ונכד להרב הגדול צדקה חוצין (ראה ח"א ממאמרי), יודע כמה מסכתות ממש בעל פה ואם איש ישאלהו על איזה מאמר חז"ל תיכף יודיעהו אי' מקומו באיזה מסכת ובאיזה דף ודרך לימודו נאה וישר והוא בקי בארבע ש"ע.²

דברי שבח והערכה אלה לרב חוצין הם יוצאי דופן ממכלול כתבותיו על חיי הדת של יהודי בגדאד. כמשכיל אירופאי התנגד אוברמייר לשימוש המיסטי קבלי בחיי הדת היהודית, ויצא בשצף קצף נגד הרב יוסף חיים, הסמכות הרוחנית המובהקת של יהודי בבל באותה התקופה. התקפה זו הביאה את חכמי התקופה להטיל עליו חרם וכד בכד לכתוב מכתב הגנה לטובת הרב יוסף חיים, שעליו חתומים כל חכמי בגדאד.

דברים דומים כתב אוברמייר בספרו הגרמני שנדפס בווינה בשנת 1907. עיקרו של הספר אינו דן ביהודי בבל, אלא הוא מעין כתב התקפה כנגד חידושי הדת הרפורמיים בגרמניה כביכול מנקודת מבטו של יהודי דתי מודרני מבגדאד. הוא מזכיר את הרב חוצין כרב שאצלו למד אוברמייר תלמוד והלכה. גם כאן הוא מזכיר שהרב חוצין ידע חלק גדול מהתלמוד בעל פה. ועוד הוא כותב עליו (בתרגום לעברית):

הוא היה הוגה דעות צלול וחוקר מבריק. היה דתי אדוק שכל פעולותיו היו על פי ההלכה ויחד עם זאת היה מתון וסובלני פתוח לחשיבה אחרת. עקרונית היה נגד המיסטיקה והקבלה כמו גם נגד האמונות הטפלות שהיו רווחות בין יהודי בבל. המוטו של חכם שלמה היה מצות ה' ברה מאירת עיניים (תהלים יט, ט).³

ייסוד סניף של חברת מקיצי נרדמים בבגדאד

בשנת 1861 נוסדה חברת "מקיצי נרדמים" בפרוסיה המזרחית בעיר ליק, על ידי תנועת ההשכלה. מטרתה הייתה להוציא לאור במהדורה מדעית ספרים עתיקים וכתבי יד, הן ספרי יסוד בארון הספרים היהודי הן ספרים וכתבי יד נדירים ונשכחים. פרסום ייסודה של החברה היה בעיתון "המגיד", ובמקביל לכך, יסד הרב חוצין על דעת עצמו מעין סניף של החברה בבגדאד. הוא רשם בה כחברים חכמים גדולים וידועים

2 המגיד, שנה עשרים, מס' 6, י"ד בשבט תרל"ו, 9.2.1876.

3 ראו: J. Obermeyer, *Modernes Judentum im Morgen-und Abendland*, Wien und Leipzig 1907, S.2.

מחכמי בכל, וביניהם גם את הרב יוסף חיים. הוא גם הציע לחברה בכרלין רשימת ספרים לפרסום של חכמי בגדאד הכתובים בכתובת יד. הוא שלח ברכות לראשי החברה וגם עמד על חשיבות הקמתה ללימוד התורה. את המכתב שלח הרב חוצין כמכתב פרטי לכתובת החברה ולא פרסם אותו בעיתון. כאוהב ספר הוא גם שמח שחברי החברה יקבלו את פרסומי החברה תמורת דמי החברות השנתיים. במכתבו ציין הרב חוצין בסיפוק רב את מטרת החברה להוציא לאור ספרים שבכתבי יד.

[...] שנתייסד אצלכם חברה נכבדה נקראת בשם "מקיצי נרדמים", שרוצים להדפיס ולהוציא לאור ספרים כ"י יקרים מקדמונינו אשר לא ראו אור הדפוס מעולם, ולהפיצם בקרב ישראל. וכל אחד מבני החברה יתן סך קצוב שמונה פראנק לשנה, ומסכום הכסף המאוסף לשנה תדפיסו חבורים יקרים לפי ערך ההכנסה. וסכום הספרים כמספר אנשי החברה, וכל אחד יקבל חלקו מכל ספרים אשר יודפסו חלף שמונה פראנק אשר נתן לשנה. ובקראנו המכתב העתי "המגידי" על זה, ששנו ושמחנו כעל כל הון על הדבר הגדול הזה, שבזה הענין תתרבה התורה בישראל. ובודאי מי שחלק לו השם בכינה יחפוץ להתחבר אל החברה הנז', הן מצד שזה למצוה רבה תחשב להכליל עם עושי מצוה להוציא לאור חידושי תורה הנעלמים, הן מצד תועלתו כידוע.⁴

הרב חוצין הודיע מיד על רצונו להיות חבר בחברה ונוסף על חתימתו הוא כבר הודיע כי הפיץ ידיעה זו בבגדאד והחתים כמה וכמה מחכמי בגדאד, ביניהם חכמים חשובים, להיות חברים בחברה. ביניהם נמנה גם הרב יוסף חיים, הבן איש חי. לא רק את חכמי בגדאד הוא החתים, אלא אף גבירים בעלי ממון, וגם את יצחק לוריא, אשר הגיע מפריז לבגדאד בשליחות חברת כל ישראל חברים כדי לייסד ולנהל את בית הספר.

ולע"ע [=ולעת עתה] חפץ גם אני הח"מ [=החתום מטה] להמנות עם עושי מצוה ולהיות חבר עם החברה הנכבדה הזאת. ובשמחת לבבי השתדלתי בכל מאמצי כוחי לאסוף חותמים אל החברה הנ"ל וחפץ ה' בידי הצליח שכמה וכמה נתרצו להיות מכלל החברה הנז"ל והנם תחת ידי. ומכללם הח' הש' הדיין המצוין הר' ששון אליהו ח"ר משה הלוי נר"ו,⁵ והח' הש' והכולל דוד מאיר יוסף נסים⁶ נר"ו, והרב הכולל המפורסם הר' יוסף חיים ח"ר אליהו בן

4 המגידי, שנה שישיית, מס' 48, י"ח בכסלו תרכ"ג, 11.12.1862.

5 ראו: א' בן יעקב, יהודי בכל, ירושלים 1979, עמ' קסב-קסה; [הרב יהושע משה, קץ הימין, תולדות חכמי ורבני בכל ראשונים ואחרונים, ירושלים תשכ"ז, עמ' קמג.

6 דודו של הרב יוסף חיים. ראו: יהודי בכל, הנ"ל, עמ' קלט-קמ.

לאותו צדיק הרב הגדול מורינו ורבינו ח"ר משה חיים ז"ל, והח' הש' ה"ר אברהם יהושע חי אליעזר⁷ נר"ו, והאדון סי' יצחק לוריא אשכנזי⁸ נר"ו שעתה הוא דר אצלינו פה עי"ת [=עיר תהלה] בגדר יע"א, והשה"ט [=והשם הטוב] והנבון כה"ר יעקב בן הגביר המרומם דחיל ומוקיר רבנן כמ"הר שאול יוסף משה⁹ נר"ו.¹⁰

הוא הצליח לעניין ולהחתים בסבב הראשון אנשי תורה מובהקים מחד גיסא, ומשכילים מאידך גיסא, ביניהם גם אנשי ממון. רשימה ראשונית זו הייתה רק דוגמה לחשיבות ייסוד סניף החברה בבגדאד. ומאחר שלא לכבודו הוא עשה כדי להיקרא ראש הסניף או ראש החברה בבגדאד, על כן הוא הציע את יצחק לוריא להיות מרכז החברה בשל קשריו עם הנהלת כ"ח בפריז. הוא היה אמור להיות כתובת טובה יותר לענייני כספים כיוון שגם כך הוא היה בקשר כספי עם אירופה, לכן הוא יוכל לקבץ את התשלום השנתי ולהעבירו לתעודתו. איסוף הכספים צריך היה להיעשות לאחר שיאשרו ראשי החברה את תוכניתו של הרב חוצין ויבטיחו את חברותם של המצטרפים מבגדאד. כן יבטיחו את שליחת הספרים שיודפסו בחברה לכל חבריה הרשומים, לפיכך מי שלא יהיה חבר לא יוכל יהיה לרכוש את הספרים, ואולי זה מה שיעודד אנשים להצטרף לחברה.

כאמור, מבחינתו של הרב חוצין חשיבות החברה הייתה כפולה: מחד גיסא הפצת הידע התורני, ומאידך גיסא הדפסה והוצאת ספרים עתיקים שלא שפר חלקם ולא נדפסו עד כה. בהתאם לכך הוא הציע מיידית לחברה להוציא לאור ספרים שעל אף חשיבותם, סביר להניח, שלא הגיעו לידיעת משכילי אירופה משום שמקורם בארצות המזרח. בראש ובראשונה, הוא הציע את ספרי הרב צדקה חוצין, זקנו, המצויים בידו, והוא מנה אותם במכתבו לראשי החברה תוך תיאור קצר על מהותם. מכיוון שקרוב לוודאי לא הגיע שמעו של הרב זקנו לראשי החברה, הוא צירף למכתב גם את דבריהם של חכמים מובהקים אחרים על חשיבותו של הרב זקנו, שספריהם נדפסו כבר, והם מוכרים לראשי החברה.

ומדי דברי אודיע בשערי המגיד שיש אצלינו ספרים כ"י שעדיין לא ראו אור הדפוס מעולם של מור זקני ועט"ר [=ועטרת ראשי] מורינו הרב הגדול מעוז ומגדול ראש גולה שבבבל ח"ר צדקה ז"ל והרב הנז' היה בשנת תצ"ה ליצי'

7 לא ידוע עליו.

8 שליח של 'חברת כל ישראל חברים' לבגדאד לייסוד בית ספר שם.

9 ראו: יהודי בבל (לעיל הערה 4), עמ' קעט, והערה 31 שם.

10 שם.

כמו שתראה בס' חנן אלהים למהר"ח אבולעפיא שחתם בפסק עם חו"ר ארם צובה יע"א והרב חיד"א מזכירו בספרו ככר לאדן בערך צד"י וז"ל כמו"ה צדקה חוצין ז"ל מרבני ארם צובה ומזכירו בס' ריח שדה ואח"כ נעשה רב בעי"ת עכ"ל. ואלו הספרים מספריו שישנם תחת ידי ס' עבודת הצדקה דרושים נחמדים על הפשט וסוד ושקל' וטריא על דברי הפוסקים. ועוד ס' שלא נודע שמו ג"כ דרושים, ס' משפט וצדקה, ס' מעשה הצדקה שו"ת, ס' מעיל צדקה פי' על ד' טורים ורובו על אה"ע [=אבן העזר], ועוד ב' ספרים שו"ת שלא נודע שמם. ואם יוכשר בעיניך להדפיסם תודיעני במגיד ונשלוח ספרים ביד הרצים.

בחברה התרשמו מאוד מדבריו של הרב חוצין עד כך שראו חובה לעצמם לפרסם את מכתבו בעיתון "המגיד", ולמנותו כנציג החברה בבגדאד. מינויו כנציג החברה בבגדאד לא היה מיוזמתו של המו"ל כראש החברה, אלא בעצם הייתה זו הצעתו של הרב חוצין שכתב לו באותו המכתב: "ואם יוכשר בעיניך שאהיה סוכן לאסיפת חתומים תודיע זאת במגיד". פרט לאישור מינויו על ידי ראשי החברה ביקש הרב חוצין שהדבר יפורסם בעיתון, ובכך ינתן אישור רשמי מפורסם לפעולותיו בבגדאד לטובת החברה. נראה שנגד עיני הרב חוצין לא עמד כבודו האישי בפרסום זה, אלא ודאי שכך סבר שיקל עליו לעניין יותר ויותר אנשים להיות חברים בחברה. ואכן, בדוחות השנתיים שפורסמו על ידי החברה אנו מוצאים חברים רבים יותר חתומים מבגדאד. וכך כותב המו"ל של "המגיד"¹¹:

שמחנו לשמוע כי עוד טרם הגיעו דברינו בגליון 45 לאחינו בבבל התעוררו מעצמם לדבר הטוב בנוגע להחברה הנ"ל כאשר עיני הקורא תחזינה מישרים בדברי המכתב המובא למטה. ובזה אנחנו נותנים כח והרשאה אל הרב החכם כותב המכתב להיות סוכן לאסיפת חתומים לחברה הנ"ל בעיר בבל וסביבותיה, וכל מי שיחפוץ מעתה לכתוב ידו לחברתנו שמה, יפנה בטובו אל בעל המכתב ה"ה הרב החכם שלמה יהושע דוד ח' בכור ח"ר צדקה חוצין ז"ל היושב בבבל וישיג מבוקשו. ועל יתר הדברים נודיע אל החכם הכותב במכתב פרטי א"ה. המו"ל.

לאחר המינוי הרשמי שהתפרסם בעיתון ציין המו"ל כי יסגור את שאר הפרטים במכתב פרטי שישלח לרב חוצין.

תקנת עגונות

אחת התופעות הנפוצות במאה התשע-עשרה בעולם היהודי הייתה תופעת העגונות. גברים נשואים, בין אם בעלי משפחות או שעדיין לא הביאו ילדים לעולם, שיצאו למסע לצורך פרנסה והשאירו אחריהם את נשותיהם. גברים אלו "נעלמו" בארצות המזרח, ושם לעיתים קרובות נישאו מחדש והקימו משפחה תוך התעלמות מוחלטת ממה שהשאירו מאחוריהם. ידיעות רבות התפרסמו בעיתונות העברית על נשים המחפשות את בעליהן; ואחד המקרים הקיצוניים היה אותו בחור שחודש אחרי נישואיו עזב את אשתו ונעלמו עקבותיו. הבקשה למידע עליו התפרסמה לאחר שלוש-עשרה שנה שלא חזר, ולא שלח אפילו מכתב אחד.

הרב חוציץ הגיב מספר פעמים לידיעות כאלה כשהיה יכול לעזור, בעיקר אם אותו גבר שתיארו וסימנים מזהים אחרים נמסרו עליו, עבר בבגדאד או שהה שם. באחת מאיגרותיו שבה הוא תיאר את חיי הדת והתרבות בבגדאד הוא פתח בתגובה על ידיעה שהתפרסמה בעיתון בניין עגונה:

באגדאד טו"ב כסליו.

שלום לך אדון יקר ונעים דובר צדק ומגיד משרים ברוך טעמך וברוך את כי יצאת לישע עמך בהעלים לתרופה, ומה רבה פעולתך לטובת תקנת עגונות להוציאם מכבלי העגון וכבר הוגד לך ושמעת שהאיש המעגן אברהם לייב באראסאק הוא נמצא עתה בבבל ופרק איסור לקיחת שתי נשים והרב של גאלץ והרב של קושטא שלחו מכתבים לחכמי בבל לכוף את המעגן הנזכר לגרש את אשתו כדת וכבר הוגד שהמעגן הנזכר מאן לדברי החכמים ולא חפץ לגרשה ברצון טוב ויענה אותם עזות ולעת עתה חפץ ה' בידם הצליח וכפו את המעגן הנז' עד שאמר רוצה אני וכתב גט כדת ובשביל הענין הזה עשו החכמים הי"ו הסכמה והכריזו בכל בתי כנסיות שלא ליתן אשה לשום אשכנזי הבא לדור כאן כי אם אחר החקירה והדרישה.¹²

אולם לא רק גברים אשכנזים מאירופה נעלמו בארצות המזרח, אלא גם גברים בגדאדים עשו זאת בחפשמ פרנסה במזרח הרחוק ובאוסטרליה. על אחד מאלה כתב הרב חוציץ:

איש אחד מפה באגדאד שמו צאלח אהרן ח' כזיס עזב את אשתו זה ט"ו שנים והניחה עגונה ולא נודע איה מקומו, וכשלש שנים השיגה מכתב ממנו שהוא במדינת אוסטרליה ובקשה שתבא אליו והשיבה לו כמה מכתבים ולא השיגה ממנו תשובה כלל. אשר ע"כ באתי לבקש מאת קוראי המגיד אשר באוסטרליה

12 שם, שנה שביעית, גיליון 11, כ"א באדר תרכ"ג, 12.3.1863.

שיחקרו וידרשו על האיש ההוא ויודיעו לנו בהמגיד גם ישלחו מכתב אודות זה אם יצליח ד' בידם, על שם הגביר סי' יצחק לוריא בפה.¹³
ובמקרה אחר, יהודי בגדאדי שעזב את אשתו בבגדאד ונסע למצרים כדי להגיע לאירופה:¹⁴

בימים האלו באה לפני אשה קשת רוח וצעקה אלי על אודות אישה בעל נעוריה אשר עזבה זה רבות בשנים וחלף הלך לו וירד מצרימה ומדי פעם בפעם היה פוקדה באגרת שלומים רק עתה כששה שנים נסתם ממנו כל חזון ונודע לה מאיזה אנשים שיצא ממצרים וילך לו למדינות אייראפא. נכמרו רחמי לקול צעקתה ואבוא היום לרפוק שער המגיד לחלות את פני הקוראים הנכבדים להודיעונו על אודות בעלה אם ידעו או שמעו שמץ מנהו. שם האיש יוסף בן יעקב חנגאלי ימיו כעת לערך שלשים שנה, בעל קומה, פניו לבנים זקנו רחבה ושחורה, וכל המרנין לב האשה העגונה הזאת יקבל שכרו מהאל בעל הגמול.

הייתה גם עבודת בילוש ומעקב אחר מעגנים כאלה, אך נראה שללא דרך אכיפה, קשה היה לסמוך על טוב ליבם של המעגנים שישחררו את נשותיהם, כמסופר במקרה הזה:

זאת ועוד הנני להודיע שראיתי בהמגיד בגליון ל"א משנה ט' בקשה גדולה מאשה קשת רוח אשר עזבה אישה זה יותר מחמשה שנים ואלו הם סימניו שמו יקותיאל מכונה קושע בן הרב ר' ישעיהו הכהן אחיעזר הוא כבן ל"ד שנה וכו' ונפשה בשאלתה מאת אחב"י [=אחינו בני ישראל] שיחוסו נא על עניה עלובה ויודיעו בגליוני המגיד אם ידעו מה מאישה. והנני נמצא כעת להודיע להרנין לב העגונה הנז' שהאיש המבוקש כאן נמצא וכאן היה בחורף שעבר ונתאכסן בבית הגביר הנכבד סי' יצחק לוריא הי"ו הנז' ונמצאו בו הסימנים הכתובים במגיד. רק את שמו לא הגיד, וכינה את שמו בשם יעקב, והכירו הגביר הנז' ויאמר לא יעקב יאמר שמך כי אם יקותיאל והראה לו את גליוני המגיד. והאיש הנז' הודה ולא בוש שהוא האיש המבוקש וכי מחמת קטטה שנפל בינו ובין חמיו עזב את אשתו. וידבר הגביר הנז' אל לבו שירחם על אשתו ובניו וישוב אל ביתו. והבטיח להגביר הנז' שיחזור אל ביתו במהרה, ונשבע לו על זה, וישב בביתו עד חודש אדר. ואמר שרוצה לחזור לביתו על דרך פרס, ומפרס לגורגסתאן, ומגורגסתאן לרוסלאנד לעירו. ובשבוע זה בא

13 שם, שנה עשירית, גליון 16, י' באייר תרכ"ו, 25.4.1866.

14 שם, שנה עשרים, גליון 36, כ"ד באלול תרל"ו, 13.9.1876.

מכתב ממנו שהוא בעיר המדאן. זאת היא אחת מפעולות הטובות של המגיד.¹⁵

היו גם מקרים שבהם התבקש הרב חוצין לעזור במציאת קרובי משפחה באירופה מחשש לצורך בייבוס. העובדה שפנו אליו לפרסם את המקרה בעיתון מעידה על פרסומו של הרב חוצין בקשריו עם העיתון:

הנה נא הואלתי לבא היום בשער בת רבים להודיע להקוראים הנכבדים כי מזה רבות בשנים בא לפה באגדאד איש אחד מעיר יאסי אשר בראמאניה המדינה, זה שמו זאב המכונה וואלף בן יעקב. ואלו סימניו: פניו לבנים, שערותיו צהובות, קומתו ממוצעת, זל דקן. שנותיו לערך ארבעים שנה, מלאכתו מלאכת חחיטות. והאיש הזה נשא אשה מפה באגדאד יע"א ולאחר אשר ישב עמה איזה חודשים נפטר וחלי"ש [=והיים לכל ישראל שבק] בלא זרע של קיימא. ויהי כאשר באה האשה להנשא באו אנשים מבעלי בריתו של הנפטר והגידו לה ששמעו שיש לו אחים אי לזאת נשארה עגונה וזוקקה ליבם. והנה בעת"ה [=בעת הזאת] באה לפני האומללה הזאת ודמעתה על לחיה וחלתה פני לחקור ולדרוש בשערי המ"ע [=מכתבי עתים] על אחי בעלה איפה הם חונים למען תלך אצלם לעשות לה כדת לכונסה או לפוטרה. והנני נדרש לבקשת העניה הסוערה הזאת אולי יעלה מזור ותרופה למכתה. וחלותינו היא מלפני כל אחינו ב"י אשר ידעו או שמעו שמץ דבר על אחי בעלה יבואו ויגידו בשערי המגיד וברכת האובלת עליהם תחול.¹⁶

המכתב שלהלן שונה ממכתבים אחרים העוסקים בעניני עגונה. כאן באה התגובה לאחר זמן ארוך, שלוש שנים. הוא נזכר באותה המודעה שהייתה בעיתון ועכשיו הוא הוציא את הדברים לפועל. הוא הכריח את הבעל לתת גט לאשתו, לאחר שהתברר לו שהבעל נוטה לברוח מן האחיות. הוא ביקש לדעת כיצד יוכל לסדר את הגט שיגיע לאישה בצורה שלא ייפסל והאישה תשחרר מעגינותה:¹⁷

בקשה גדולה, מאת אחינו בנ"י אשר בעיר לאדי ועיר הארי ברוסלאנד בכלל ומאת הרב הגדול כמוה"ר ישעיה אחיעזר מו"ץ [=מורה צדק] בלאדי בפרט. זה יותר משלש שנים ראינו בהמגיד בקשה מהאשה קשת רוח מינא בת ר' צבי הירש המבקשת אחר בעלה ר' יקותיאל בן הרב הגדול ישעיה אחיעזר מו"ץ דעיר לאדי אשר עזבה זה כמה שנים. ואנחנו הודענו אותה ע"י הרב המגיד

15 שם, שנה עשירית, גיליון 32, ד' באלול תרכ"ו, 15.8.1866.

16 שם, שנה עשרים ושלוש, גיליון 31, י"ז באב תרל"ט, 6.8.1879.

17 שם, שנה שלוש-עשרה, גיליון 40, י"ח במרחשוון תר"ל, 20.10.1869.

שהוא נמצא בפה בגדאד והבטיח לחזור אל ביתו. ובחורף העבר חזר ובא לפה. וכאשר ראינו אותו שאינו בר סמכא ומבטיח ואינו עושה דברנו על לבו לכתוב גט כריתות לאשתו והוא נדרש לבקשתנו וכתב גט כדת ומנה לאיש אחד מפה להיות שליח הולכה לשלוח הגט לאשתו ע"י הפאסט.

וכתבתי בהמגיד לדרוש מאת אשתו להודיענו שם איזה איש מעירה אשר יחפוץ להיות שליח הולכה למען אשר השליח שבפה יכתוב לו הרשאה להיות שליח במקומו לקבל הגט מהפאסט למסור אותו לידה. וימים רבים עברו ולא הגיענו דבר או חצי דבר ממנה.

לכן הנני בא עוד הפעם לבקש מאת אחב"י [=אחינו בני ישראל] אשר בעיר לאדי והארי שיעשו למען מצות תקנת עגונות להודיע להאשה הזאת לכתוב לנו שם איזה איש מאנשי עירה אשר יש את נפשו להיות שליח הולכה למסור הגט לידה, ואנחנו מוכנים לשלוח לו הגט על ידי הפאסט.

באותו הגיליון מופיעה מודעה שנייה מאת הרב חוצין, הכוללת שתי בקשות: האחת מופנית אל הרב פרג' חיים בגדאדי מזרחי באלכסנדריה, והשנייה – אל הרב יוסף פרחי בירושלים. בראשונה מדובר בבעל בגדאדי, בשם משה רימה, שעזב את בגדאד ונסע דרך ארם צובה לאלכסנדריה שבמצרים לצורכי פרנסה והשאיר את אשתו ואת ילדיו ללא פרנסה, ומאז נעלמו עקבותיו. הבקשה השנייה עסקה באדם בשם עבדאללה מהעיר כרכוך שגם הוא עזב את אשתו בבגדאד ללא פרנסה. בשני המקרים ביקש הרב חוצין מהרבנים המקומיים לעזור בחיפוש למצוא את הבעלים ולשכנעם לחזור למשפחותיהם. נראה שהמקרה הראשון סבוך יותר כיוון שמדובר במשפחה עם ילדים. כפי הנראה, במקרה זה היה קשר בין הבעל לאישה כל זמן שהוא בעיר ארם צובה הנמצאת על מסלול השיירות לבגדאד. במכתב האחרון שקיבלה האישה הודיע לה הבעל על כוונתו לנסוע לאלכסנדריה שבמצרים, שאינה נמצאת על מסלול השיירות לבגדאד, ולכן קשר המכתבים נותק ומאז נעלמו עקבותיו. ואילו במקרה השני אין מדובר בילדים, אלא רק על אישה, וידוע כי האיש נמצא וגר בירושלים, קרוב לוודאי בקהילה הבעלית שם, ולכן איתורו קל יותר. במקרה הראשון צירף הרב חוצין פרטים על הבעל: גילו, מראהו, צבע עורו, צבע זמנו וקומתו, וכן את מסלול נסיעתו ומגמת פניו, ואילו במקרה השני אין פרטים מזהים על האיש פרט לשמו הפרטי ועיר מוצאו – כרכוך:

בקשה גדולה מאת אחינו שבנא אמון בכלל ומאת הח' הש' כמו"ה פרג' חיים בגדאדי מזרחי בפרט.

בימים אלה באה לפני אשה אחת מבני העניים והיא בוכה ומבכה ודמעתה על לחיה על בעל נעוריה שמו משה רימה אשר עזבה כמה שנים בלי מזון ומחיה

ובלי כסות בקרה. וזה קרוב לשנה השיגה מכתב ממנו שהוא בעיר ארם צובה היא אלעפפא ופניו מועדות לרדת לאלכסנדריא של מצרים היא נא אמון, ומאז ועד עתה לא ידעה מה היה לו. לכן באתי לחלות את פני אחינו קוראי המגיד אשר בנא אמון ובפרט את פני הח' הש' כמו"ה פרג' חיים בגדאדי מזרחי לדרוש אחר האיש הנ"ל ולדבר אל לבו לחזור אל ביתו ואל נוהו, כי אשתו ובניו המה נודדים ללחם ואין ויושבים בצער גדול. ואלה סימניו: פניו לבן, זקנו אדמדמת, קומתו ממוצעת, שנותיו קרוב לארבעים. והאיש המודיע עליו ישלם ה' פעלו.

ומדי דברי אחלה פני אחינו אשר בעיה"ק ירושלים ת"ו ובפרט את פני ר' יוסף בן הרב מהר"י פרחי לדבר על לב ריש אחד השוכן שמה שמו עבדאלה מאנשי כרכוך לרחם על אשתו היושבת בפה בגדאד בלי מזון ומחיה.¹⁸

חיי הקהילה

בשנת 1868 נוסדה בבגדאד "חברת שומרי מצווה" כגוף האחראי לדאוג לרווחת הקהילה ותרבותה. באגודה זו היו חברים למעלה ממאתיים נכבדי הקהילה על חכמיה ופרנסיה, ובהנהגתה עמדו כעשרה אנשים שנבחרו מדי שנה לקבוע את התקנות ולפקח עליהן. הרב חוצין עמד בראש הסניף הבגדאדי של החברה, והיה אף סגן הנשיא שלה. בכתבתו שהתפרסמה ב"המגיד"¹⁹ תיאר הרב חוצין בצורה מפורטת את תהליך ייסוד החברה, אבל לא היה ברור מי היה היוזם שלה. הוא תיאר רק את האסיפה הראשונה שהתקיימה בכ"ו באלול תרכ"ח. האסיפה נקראה על פי הזמנות שנשלחו לאישים המכובדים חכמים ופרנסים. בכתבה הוא ציין שנתאספו בבית הכנסת "על פי כתבי הודעות אשר שלחנו להם". בין החכמים שנכחו באסיפה היו הרב עבדאללה סומך, ראש ישיבת בית זילכה ומייסדה, הרב יוסף חיים, החכם באשי הרב עובדיה אברהם הלוי, הרב ששון אליהו הלוי והרב נסים אהרן כהן, "ועמהם כל חכמי הישיבות וכל קציני העיר וראשי הקהל". לאחר איזכורם של תלמידי החכמים הוא מזכיר מספר גבירים חשובים בשמותם ובתוארם, כל אחד לפי כבודו ולפי פעולותיו לרווחת הקהילה היהודית הבגדאדית.

הרב חוצין ייחס חשיבות מיוחדת להשתתפותו של הרב יוסף חיים באירוע, שכן שלא כמו האחרים שאותם הזכיר בתוספת התארים הרגילים המיוחסים לרבנים

18 שם.

19 שם, שנה שתיים-עשרה, גיליון 49, ר"ח טבת תרכ"ט, 16.12.1868.

גדולים, ובמקרה של החכם באשי הזכיר גם את תפקידו הנוכחי, לרב יוסף חיים נוסף לתוארי הכבוד הוא ציין גם את חלק מחיבוריו שכבר נדפסו ואת חשיבותם, וכן את ייחוסו המשפחתי, אביו וסבו, שהיו שניהם חכמים גדולים מכובדים ומוערכים בקרב יהודי בבל.

הרב חוצין נשא את הרצאת הפתיחה ובה הוא הציג את החברה ואת מטרותיה: נתעוררנו ברגש קודש בלב מלא שמחה וגילה ואהבה וחבה וקמנו ונתעורר כאיש אחד חברים לעזרת ה' בגבורים וכרתנו ברית אהבה ואחוה ונתחברנו לאגודה אחת אשר בעבותות והידידות היא קשורה ויסדנו חברה נכבדה ונקרא שמה בישראל חברת שומרי מצוה אשר תכליתה להקים דגל התורה ולהעמיד הדת על תלה ולתקן תקנות טובות ומועילות לטובת בני עמינו שבעיר הזאת. אומנם החברה נוסדה בבגדאד לטובת הקהילה המקומית, כיוון שעניי עירך קודמים, אולם בתוכניתו של הרב חוצין הייתה התייחסות גם לקהילות הסמוכות, פרס וקורדיסטאן שהיו חלשות יותר מבחינה רוחנית וכלכלית. בפרס זה נבע מהיד הקשה של המוסלמים השיעים שהחמירו את יחסם ליהודים יותר מן הסונים שהיו בבבל. אומנם לשתי קהילות אלו היו גם מנהיגים רוחניים, אך הם היו חלשים מכל בחינה ונסמכו על חכמי בבל.²⁰ גם באירוע חגיגי זה המוקדש כולו לעזרת עניי עירו הוא לא שכח את האחרים והכיר בצרכיהם. וכך הוא אומר באותה הרצאת הפתיחה:

ואם ירחיב ה' את גבולינו ופרינו בארץ, אזי נשים עינינו לטובה אי"ה גם על אחינו האומללים העניים והאביונים, המפוזרים והמפורדים בין העמים האכזרים בכל מדינות פרס ומדי, ובכל ערי כורדסתן, היושבים במצור ובמצוק, הנאנחים והנאנקים, הרובצים תחת משאם הכבד ועולם הקשה אשר מכבידים עליהם העמים השרוים בתוכם ואין לאל ידם להושיע. והצרות האיומות האלו הן המה בעוכריהם, לבלתי יראו באור התורה והחכמה והמדע. והנם היום קשורים בקשר האולת והסכלות, והמה נבערים מדעת מאד, ואין להם מנהל לנהלם על מבועי מי התורה והחכמה, ולא מורה להורותם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו. ואין מי שחולה עליהם ואין מי שדואג עליהם.

אומנם התוכנית המורחבת לא יצאה לפועל, והחברה התרכזה בעיקר בקהילה המקומית ובצרכיה הרוחניים והכלכליים, אך באופן אישי דאג הרב חוצין לצורכי יהודי פרס וקורדיסטאן. מכתבים רבים וכתבות נשלחו על ידו לעיתון בבקשת עזרה

20 ראו: ש' רגב, בין יהודי פרס ויהודי בבל, בתוך: יהודי איראן הנהגה, חברה ותרבות, ש' רגב (עורך), רמת גן 2017, עמ' 57-69.

לטובתם, בעיקר מהבחינה הכלכלית והפוליטית. הקונסולים האירופאים בפרס השתדלו לטובת היהודים במתן הקלות מסוגים שונים. חלק מן הפניות הללו באו בעקבות פנייה אליו מיהודי פרס וחלק מתוך יוזמה עצמית שלו. מעניין לראות כיצד אדם זר שאינו בבלי ושהה באותו הזמן בבגדאד מדווח למו"ל "המגיד" על ייסוד החברה הזאת. מדובר בפתב אפרים לעווינזאהן, שאין אנו יודעים מה מעשיו בבגדאד, וייתכן שהיה בשליחות כל שהיא או בשליחות עצמו לתאר את חיי הקהילות במזרח. כנראה, הוא התפעל מאוד מייסוד החברה ומטרותיה עד כדי כך שבסיום הידיעה הקצרה יחסית, הוא קיווה שהקהילות באירופה ילמדו מיהודי בגדאד ויפעלו בצורה דומה. וכך הוא כתב:

להרב בעל המגיד שלום וברכה. זה לא כביר נתיסדה פה חברה נכבדה אשר בשם: "חברת שומרי מצוה" תכונה וכל חכמי וגדולי העיר נתחברו להחברה הנ"ל ובראשה הרב ה"ח המפורסם כהר"ר שלמה בכור חוצין הי"ו. באו עה"ח [=על החתום] ששה ושלושים חברים כולם אנשים חכמים ונבונים עשירים גבירים. כרגע עולה מספר החברים עד מאה ועשרים איש וכל יום ויום מוסף והולך ומתנדבים איש איש לפי ערכו. תכלית החברה היא: א) להרים את התורה ונזר החכמה להפיץ אורה בתוך אהלי יהודה לתקן הריסות הדת וליסד חומותיה להעמידה על תלה ללמד נערי ב"י תורה וחכמה ודעת למען ייטב להם כל ימי חייהם ולבאים אחריהם. ב) לתמוך עניים לעזור דלים לנהלם בלחם לפי הטף ולכסות ערומים. ע"כ מצאתי חובה לנפשי להודיע זאת בשערי המגיד וישמעו רחוקים ושאר קהלות ישראל ויעשו גם הם כמעשיהם.²¹

בקשות אישיות

פעמים שהרב חוצין שלח בקשות פרטיות הן של אחרים שביקשו ממנו הן בקשה אישית שלו. כאשר הוא החליט לפתוח בית מסחר לספרים בבגדאד היה צריך כמובן לייבא ספרים, בעיקר ספרים חדשים שיצאו לאור. על חלקם הוא יכול היה לקרוא בעיתונים, אבל על אחרים לא. גם דרכי המסחר לא היו מסודרות כיוון שהוא לא היה מקושר לסוחר מסוים שישלח אליו ספרים. על כן הוא פרסם מודעה שבה הוא הודיע על פתיחת בית המסחר בבגדאד ועל סוגי הספרים שהוא רוצה להחזיק בבית מסחרו, ספרים הנוגעים "לתורה לתפלה למוסר לחכמה ולהשכלה, חדשים גם ישנים". הוא ביקש מהמדפיסים ומהמו"ל להיות איתו בקשר ולהציע לו ספרים. בנושא התנאים הכספיים הוא הבטיח שהעסק ישתלם לשני הצדדים. והוא גם הציע דרך נוחה לשלוח

21 המגיד, שנה שתיים-עשרה, גיליון 42, י"ב במרחשוון תרכ"ט, 28.10.1868.

את הספרים דרך מתווך בבירות, כנראה גביר שהיו לו קשרי מסחר שוטפים עם בגדאד.

באוסף בניהו מצויים מספר איגרות בכתיבת יד שנשלחו למו"ל ובהן בקשות ספציפיות לספרים. איגרת אחת מעניינת בתוכנה כוללת רשימה מפורטת של ספרים שהוא ביקש שישלחו אליו, חלקם להשלמת סטים שברשותו והם היו חסרים, וחלקם דפים חסרים בספרים שנשלחו אליו. להלן המכתב במלואו:

והנה בעתה אבוא לדרוש מאת ידידי את הספרים האלו הרשומים פה בצד השני. ויראה ידידי בעינא פקיחה לבלתי יהיו מקולקלים ומטושטשים. וישלחם אלי כנהוג ע"ש ידידינו ה"ג הר' יעקב שאול יוסף משה נר"ו ויעשה עליהם סיגורטא על כל מיני אחריות.

עוד אחלה פניו לשלוח לי העלים שנחסרו מהספרים ששלחם לי מקודם והם ד' עלים מתחילת ס' מורה נבוכים מדף א' עד דף ד', ד' עלים מתחלת ס' מגיני ארץ ד' יאהנסבורג מדף א' עד דף ד', גם הרבה עלים מס' מקראות גדולות ב' עלים מחלק בראשית היינו דף וא"ו זי"ן, י"ח דפים ממנחת שי השייך לחלק זה מדף כ' עד סוף הכרך. ד' עלים מח' ויקרא היינו דף ל"ג, ל"ד, ל"ה, ל"ו. עלה אחד מח' תרי עשר והוא דף קע"א. עוד כמה עלים מח' דברי הימים מדף קנ"ד עד סוף הכרך. גם ישלח מנחת שי השייך לח' מלכים נ"ך מצודות ד' וילנא.

גם מהר"ם שיף השייך למס' ביצה מהש"ס הקטן עבור ב' ש"ס חהשלים החסרון. גם צורת בית המקדש השייך למס' מדות גם אורח מישור למס' נזיר. גם ד' עלים ממ"ס גיטין מהש"ס הגדול על נייר רעגעל ששלח אלי מזה ב' שנים מדף ל"ז עד דף מ"א היינו דף ל"ז ל"ח ל"ט מ'.²²

היחס להשכלה

בעיתונות פורסמו שתי איגרות שנשלחו על ידי שני כותבים שונים המתארים את מצב הלימוד וההשכלה בעיר בגדאד. איגרת אחת שלח נציג כ"ח בבגדאד, יצחק לוריא, ואיגרת שנייה שלח מידוענו הרב חוצין. אף על פי שלכאורה השני אינו מזכיר מאומה מאיגרתו של הראשון, נראה על פניו שזו איגרת תגובה על הנאמר באיגרת הראשונה. האיגרת הראשונה התפרסמה בגיליון ערב יום כיפור תרכ"ג (אוקטובר 1862), ואילו

22 מספר כה"י באוסף בניהו – 6, ומספר הסרט במכון לתצלומי כ"י עבריים בירושלים – 44326.

האיגרת השנייה נדפסה גם היא בשנת תרכ"ג בגיליון אדר (מרץ 1863), ובמקרה ידוע לנו שנכתבה ב"יז בכסלו. על פניו נראה ברור שזו איגרת תגובה מנומסת לאיגרת הראשונה.

באיגרת הראשונה הדגיש לוריא את הבערות בקרב יהודי בגדאד. הוא כתב שהם מתרכזים בלמודי קודש ובורחים מלימודי החול או שפות. מעניין שהוא הזכיר באיגרת זו את העובדה שבבגדאד לא גרים אירופאים רבים. ציון זה אולי בא להראות שהקדמה והתרבות האירופאית לא הגיעו לבגדאד, והא בהא תליא. לעומת זאת, הוא מציין את לימוד התורה בעיר ואת מספרם הרב של בתי הכנסת והילדים הלומדים בתלמודי תורה:

ומדי דברי בזה, לא אמנע מהודיע לו בקצרה ע"ד תהלוכות אחב"י יושבי העיר הזאת. העיר הזאת בכל, רבתי בגוים היא אבל מעטים מאנשי אירופא הגרים בתוכה. לאחינו בבבל יש שנים עשר בתי כנסיות בנוים לתלפיות בלעדי חלונות רק פתוחים מלמעלה, אוהבים התורה מאד. כשמונה מאות נערים יושבים בבתי המורים לת"ת ולומדים מקרא וגמרא. בידיעת הידיעות השונות הנחוצות לאדם, ולמוד הלשונות, כל יחפוצו, ואת החכמה יגרשו מהסתפח בנחלתם "צאי טמאה" יקראו לה אל תגע בנו כי קדושים אנחנו מלידה ומבטן. אומנם יש כמה גבירים התורמים מכספם לתמוך בעניים ובתלמודי תורה, אך הדברים אינם מאורגנים ואינם ממוסדים, וכמובן, אין בקרה כל שהיא. כמו כן, אין ערכות הדדית ואין מוסדות צדקה לעזור לעניים. אין דאגה לחולים, אין מנהל תקין, אין תוכנית לעזרה הדדית, והבערות ניכרת בכול:

עשירי העיר מחזיקים ידי העניים ובתי תלמוד תורה. בראשם עומד הגביר מהר"ר מנשה יחזקאל ראובן משה נ"י ומי יתן והיה לב כלם באחדות אז צדקתם תעמוד לעד. אבל לדאבון לבי מוכרח אנכי להגיד כי אין להם תקנות טובות ומועילות לטובת הכלל כאל אחב"י בארצות אייראפא. לא כן אחינו יושבי בכל, אין להם מנהלים חכמים היודעים להבחין כל דבר לאשורו.

מבחינתו של לוריא דיפלומטיה אמורה להיות נתונה בידי אנשים המתאימים לכך בעלי השכלה ויכולת התבטאות, יודעי שפות כדי שיוכלו להתנהל מול אנשי השלטונות, הן המקומיים הן מגורמי חוץ. מה שהוא ראה בבגדאד היה שונה לחלוטין, אך הוא מתאים למציאות המקומית שהוא למעשה אינו מכירה עדיין. כידוע בארצות האימפריה העות'מנית היה מוסד החכם באשי שהיה ראש הקהילה שקיבל את מינויו מן השלטון המרכזי, והוא שימש בא כוחה של הקהילה הדתית בפני השלטונות. מאליו ברור שהוא צריך היה לדעת לצאת ולבוא במסדרונות השלטון,

וכמובן להכיר את השפה השלטונית, במקרה זה תורכית. העובדה שהנציג העליון של הקהילה היהודית הוא דמות רבנית חשובה, ולא פקיד שלטוני, נראתה תמוהה בעיניו: אין למו ראשי הקהל חכמים ונבונים אשר יהיה כח להם לדבר דבריהם לפני מלכים ושרים. כל צרכי הצבור והתנהגותם מוטלים על הלומדים אשר יקראו בשם חכמים, אבל לא כחכמי אחב"י באיראפא, הלומדים פה בבבל. הראשונים, מלבד ידיעתם בתורת ד' גם יש להם יד ושם בידיעת החכמות הלשוניות, ולפני מלכים יתיצבו להיות לפה לאחיהם לשית עליהם הוד והדר, אבל חכמי בבל חכמת מה למו? אינם יודעים דבר בהיות העולם, ואיך יוכלו להנהיג בני העדה במסלות דעת.

מגמתה של האיגרת הזו הייתה ברורה. היא יצאה מתחת ידו של האיש שנשלח על ידי כ"ח בפריז, ונועדה לבדוק את מצבם החינוכי של יהודי בגדאד ואת האפשרות להקים שם בתי ספר ומוסדות חינוך. הוא הדגיש לאורך כל האיגרת את העובדה שלא היה שם חינוך כללי, אלא רק חינוך תורני, הנתון כולו בידי החכמים, וכיוון שהחכמים שלטו בקהילה, ממילא ברור שהם יפעלו בהתאם. מבחינתו, לימוד התורה אינו האידיאל החינוכי שאליו הוא שואף, והוא למעשה מגביר את הבערות. וכך הוא מסיים את איגרתו:

ועד כה גבר העדר הידיעה מתקון תקנות טובות בתוכם, עד כי גם חברת בקור חולים אינה בתוכם, וכי יפול אחד על ערש דוי לא יוסיף קום, ומזה תקיש על השאר. איש איש ילך לדרכו ולא יעשו כלם אגודה אחת בלב שלם לסדר תקנות טובות הדרושות מאד והכרחיות לחפץ עדה שלמה. זה פרי הכסל והבערות.

בניגוד לתיאור הנ"ל, היה תיאורו של הרב חוצין חיובי ביותר. מספר בתי כנסיות הינו זהה בשני התיאורים, אך בעוד הראשון מדגיש את הפאר של בתי הכנסת, השני אינו מתייחס כלל לכך. וכנגד חוסר הארגון שעליו עמד לוריא, ציין הרב חוצין נתונים שונים וארגון שונה. לוריא דיבר על שמונה מאות תלמידים, ואילו הרב חוצין – על אלף ומאתיים תלמידים, שהיו מאורגנים בבתי כנסת ובארבעה בתי מדרש. הרב חוצין ציין את מספר המורים ובעיקר את העובדה שהתלמידים מקבלים ארוחות והלבשה בבתי המדרש. כל הדברים הללו מלבד שהם דורשים ממון רב המכוסה כולו על ידי תרומות הגבירים, מצריכים בוודאי גם ארגון, וזה כנגד חוסר הארגון שנזכר בדברי לוריא:

ומדי דברי בזה לא אמנע מהודיע לו בקצרה מצב עירנו באגדאד יע"א שהיא עיר גדולה ורבתי בגוים היא. ויש בה שנים עשר בתי כנסיות, וארבעה בתי מדרשות נקראים בשם מדרש תלמוד תורה לעניים, שלומדים בהם מקרא

וגמרא כמו אלף ושני מאות נערים. והמורים כחמשה ושלשים. ודבר יום ביומו לחמם ניתן ומימיהם נאמנים, גם עושים להם הלבשת ערומים. נוסף על בתי המדרש הללו יש גם ישיבה גדולה המכשירה תלמידי חכמים להוראה. יש דאגה לחינוך, ויש מוסדות חינוך המכשירים את הנוער לחיים. חשיבותה של הישיבה היא גדולה לאין ערוך שכן היא מכשירה ומספקת מנהיגים רוחניים הנשלחים לתפוצות ישראל השונות, וביניהן לארצות המזרח הקרובות, כגון פרס וקורדיסטאן, ולארצות הרחוקות, כגון הודו שנגחאי בורמה ועוד. כך שישנה תוכנית מסודרת של השכלה ישיבתית ומגמתה של הישיבה ברורה. לדבריו, הישיבה מונה כשלושים תלמידים המקדישים את כל זמנם ללימוד, והם גם משמשים מורים ור"מים לתלמידים צעירים יותר. וכך נשמרת היררכיה בישיבה:

ויש עוד ישיבה גדולה של תלמידי חכמים שתורתם אומנותם שמהם תצא תורה לכל ישראל שבבגדאד וסביבותיה כשלושים ת"ח ולרובם יש להם לכל אחד ישיבה קטנה כעשרה בחורים והראש לישיבה הנז' מורינו הרב הגדול מעוז ומגדול ר"מ ור"מ מוהר"ר עבד ש' אברהם יוסף סומך נר"ו.

הישיבה ובית המדרש נתמכו על ידי שלושה גבירים. למעשה שני גבירים ויורשי גביר שלישי, מה שהצביע על תרומות קבועות ולא תרומות אקראיות: "והמחזיקים ביד הישיבה הנזכר וגם במדרש ת"ת הנ"ל הגביר הר' מנשה יחזקאל ראובן מנשה הי"ו, והגביר הר' שאול יוסף משה דוד בנימין, ויורשי הגביר הר' אליהו בר' משה חיים זצוק"ל".

כנגד חוסר הארגון בעזרה לעניים ושאר צורכי העזרה הסוציאלית, מנה הרב חוצין את הארגונים ואת הקופות הנמצאים בעיר בגדאד לטובת מוסדות וצרכים שונים, חלקם לצרכים מקומיים וחלקם לטובת מוסדות בארץ ישראל. בין היתר אנו מוצאים גם קופת ביקור חולים, מה שלפי לוריא לא היה מצוי בבגדאד, קופת הנישואין או הכנסת כלה, שעוזרת להשיא יתומים ויתומות, וכן קופות המחזיקות את קברי הקדושים, כגון קבר יחזקאל הנביא וקבר יהושע הכהן הגדול, שסביבתו תמיד היו מאבקים בין המוסלמים ובין היהודים. לשם החזקת המקום היו צריכים להקים מוסד קבע בדמות ישיבה שבה יהיו וילמדו תלמידי חכמים, ובכך ידחקו ככל שאפשר את רגלי המוסלמים. כן הוא מזכיר קופות שהשאירו כאן שלוחי ארץ ישראל לתרומות בעבור מוסדות בארץ ישראל:

ויש כמה קופות של צדקה ואלו הם: קופת גמילות חסדים שמתחלקת לעניי העיר, וקופת הנישואין שמשיאין בה יתומים ויתומות, קופת יחזקאל הנביא זיע"א לישיבה הלומדים על מצבת קבורתו, קופת יהושע כ"ג שעושים בה הדלקת שמן ושאר דברים הנצרכים על מצבת קבורתו, קופת ר' מאיר בעל הנס

זיע"א לחכמי עיה"ק טבריה תוב"ב, קופת מגן דוד לחכמי עה"ק ירושלים תובב"א, קופת רחל אמנו לחכמי עה"ק חברון תוב"ב, קופת בקור חולים. אם כל הקופות הללו לא משכו את תשומת ליבו של לוריא והרגיש בחסרונם, זאת מפני שמספר העניים שהיו מצויים בבגדאד היה גדול מאוד והאפיל על כל הפעולות של הקופות. אחת הסיבות לריבוי העניים הייתה אנשים עניים שבאו מבחוץ, כנראה נוסעי מסעות ששמעו על האפשרות להתעשר או להתפרנס היטב במזרח הרחוק, ומחוסר אמצעים נקלעו לבגדאד ולא היו יכולים להמשיך בדרכם. על הימצאותם של תושבי חוץ אלה בבגדאד עמדנו כבר לעיל בפרק העוסק בהתרת העגונות. כפי שראינו שם, התייחס הרב חוצין בפרסומיו לנשים שנשארו בבגדאד בעוד שהבעלים עזבו בחיפוש אחר פרנסה, וגם לאיתור בעלים שהגיעו לבגדאד והשאירו את נשותיהם עגונות באירופה: "וכל זה איננו שוה להם ואין הקומץ משיביע את הארי כי בעוה"ר עניות לבבל נחית, ואנשי העיר רובם ככולם עניים, ובתר עניא אזלא עניותא שבאים אליה עניים מרחוק ומקרוב, והבאים בבלה יובאו ושמה יהיו".

אולם בעוד שלוריא צילם מצב נתון כפי שהוא ראה אותו בזמן הקצר שהיה בבגדאד, הכיר לעומתו הרב חוצין את המצב לפני ולפנים וגם הסביר את ההבדל העקרוני שבין מצב היהודים באירופה למצבם בבבל ובפרס, והדברים היו נכונים לכל הארצות המוסלמיות. יהודי אירופה זכו לדעתו לאמנסיפציה ולא נרדפו יותר על ידי האומות, לעומת ארצות האסלאם שבהן הם היו עדיין נתונים לגחמותיו של המושל ולחוקי האסלאם לגבי בני החסות – הד'מים. היהודים שחיו בארצות המוסלמיות השיעיות סבלו ביותר, והיו מוגבלים יותר מן הארצות הסוניות. מובן שאת ידיעותיו הוא שאב מן העיתונות העברית והאירופאית עליה היה מגוי ואותה קיבל באופן סדיר: ועצור במלים לא אוכל מלהודיע צערנו בהעלים לתרופה שלו, שלא כאחינו אנשי האירופא אנחנו הדרים פה בבבל. שאנשי האירופא יושבים שקטים ושלוים איש תחת גפנו ותחת תאנתו וחופש הדרור עבר בארצם, לא כן אנחנו יושבי בבל שיושבים בין צוקו"ת ובין צרת"ן.²³ תחת צרים וצרות בגלות המר והנמהר גלות בבל, מוכים ומעונים, מכים ועונשים סורו טמא קראו לנו [...].

23 המילים: צוקו"ת, צרת"ן אינן ראשי תיבות, אלא שמות של מקומות מן המקרא. בשל קרבתן הצלילית בחר בהן המחבר כדי לרמז למשמעות מלשון צרה וצוקה, ראו: יהושע ג, טז; מלכים ב כב, א; ישעיהו ל, ו.

הרב חוצין הבין כי לתיאורו של לוריא את מצב יהודי בבל הייתה מטרה מוגדרת הקשורה בייסוד בתי הספר של כ"ח במקום. הצורך בייסוד בתי הספר היה ברור מכך שלמעשה אין חינוך מודרני, אלא רק תלמודי תורה. על פי מצבם הכלכלי של יהודי בגדאד אי אפשר היה לבקש מהם להקים בתי ספר אלה, ולכן הפנייה הייתה אל יהודי אירופה, פנייה סמויה וגלויה, לתרום למען הפרויקט הזה. תיאורו של הרב חוצין, לעומת זאת, הראה מצד אחד את פניה היפים והמסורתיים של יהדות בבל, הן מצד החינוך הן מצד העזרה ההדדית. ועם זאת לא הסתיר את הצדדים הפחות חיוביים של יהדות זו, העוני וריבוי העניים, הן מתושבי המקום הן משאינם תושבי המקום. לכן את איגרתו סיים הרב חוצין בבקשה למנהלי חברת 'כל ישראל חברים' ודרכס ודרך העיתון גם לגבירים העשירים הפילנטרופים, וביקש מהם להתגייס ולעזור בכל דרך אפשרית ליהודי בבל ולהארצות הסמוכות:

ומי יתן והיה עם לבב החבורה אשר בשם כל ישראל חברים, ובראשם הגביר המפורסם בקצוי ארץ וים רחוקים, השומע בצעקת עמו ויקם ויושיעם משה מנטיפיורי, וגם משפחת ראטשילד, לשום עין עלינו, וישלם ה' פעלם, ותהי משכורתם שלמה.

כתבות מחקריות

מדי פעם הגיב הרב שלמה בכור חוצין לכתבות ולמאמרים מחקריים בעיקר בכל הנוגע לגיאוגרפיה היסטורית של תקופת התלמוד. ב"המגיד" פרסם דב בר גולדברג, אשר חתם את שמו באותיות ב"ג, סדרת מאמרים ומחקר מדעי ובהם ניסה לזהות את המקומות הנזכרים בתלמוד מחוזא, סורא פומבדיתא ועוד עם ערים וכפרים בכבל כיום. בין היתר הוא זיהה את מחוזא או פומבדיתא עם בגדאד, שהייתה בירת הכאלפים המוסלמים.

הרב חוצין כתב מאמר תגובה ארוך נגד מאמרו זה של ב"ג ובו הוא התנגד לזיהוי של ב"ג, והציע זיהוי אחר משלו המבוסס על הכתובים, גם אלה שעליהם הסתמך ב"ג ואחרים²⁴ וכן על מסורות בעל פה. הוא השתמש גם בקרבה לשונית של השם הערבי הנהוג כיום עם השמות מתקופת התלמוד, ובין היתר, הוא גם ניסה להסביר את

24 הרב יוסף חיים, בחיבורו מראות יחזקאל, מביא בהרחבה את דברי ב"ג שפורסמו ב"המגיד", תוך ציון הגיליון והתאריך. הוא כינה את ב"ג "החכם היקר המפורסם". הרב חיים לא הזכיר את תגובתו של הרב חוצין אף שהזכיר תגובה אחרת שערערה על הדעה שבגדאד הייתה עיר עתיקה מתקופת התלמוד, והיא מחודשת מתקופת הכאלפים שגם נתנו לה את שמה. ייתכן שבעת שכתב הרב חיים את חיבורו עדיין לא כתב הרב חוצין את דברי תגובתו.

משמעות השם החדש. למשל את העיר מחוזא הנזכרת בתלמוד זיהה הרב חוצין עם העיר חוויזא והסביר שהמ"ם נשמטה:

הנה העיר מחוזא אשר עליה הוא דן הרב החכם היקר הזה היא ידועה ומפורסמת אצלנו, ונקראת בפי העולם בשם חוויזא כשמה הראשון, רק שהמ"ם נופל והיא דרומית מזרחית לעירנו בגדאד, ורחוקה ממנה מהלך ע' פרסאות, וסמוכה לעיר בצרה מהלך שלושים פרסאות. ומספרים הישמעאלים אשר מקדם קדמתא היתה עיר גדולה לאלוהים וסביבה גנות ופרדסים, ובה מושב אנשי השררה על כל פלך בבל. ומעת שחרבה לקחה עמדתה בגדאד. וכעת היא עיר קטנה ואנשים בה מעט קרוב לחמשת אלפים נפש ערביים בעלי צאן ומקנה. ומשם יובאו תכשיטי סוסים מתג עדי לבלום. גם מדי פעם בפעם הולכים ובאים מאחב"י שמה לסחור את הארץ. אמנם אינם דרים שמה בקביעות יען שהישמעאלים אשר שמה הם צוררים את היהודים.²⁵

בהמשך הוא התייחס לכל הערים האחרות שהזכיר ב"ג במאמרו, כגון נהרדעא, פומבדיתא, סורא ועוד. כפי שראינו לגבי מחוזא הוא השתמש במסורות בעל פה שהילכו בין המקומיים לגבי זיהויו של מקום מסויים וההיסטוריה שלו. תגובותיו של הרב חוצין למאמרו של ב"ג לא התקבלו בעין יפה ידי ב"ג, והוא כתב מאמר אחר ובו ניסה להוכיח את צדקת דבריו לגבי זיהויה של מחוזא. כתגובה לכך כתב הרב חוצין מאמר שני ובו הוא סתר מן המקורות התלמודיים אחת לאחת את השגותיו של ב"ג. ב"הצפירה" התפרסמו מדי פעם כתבות על קהילות יהודים בארצות המזרח הנידחות יותר, בעיקר קורדיסטאן, פרס, גיאורגיה ועוד. הכתבות הללו נלקחו מהעיתון "Israelite" שיצא באיטליה והן תורגמו לעברית. הרב חוצין הגיב בכל פעם שמצא אי דיוקים או "המצאות" חדשות. באחת הכתבות הללו²⁶ תיאר הכתב את מסעו לקבר דניאל, חנניה, מישאל ועזריה. בהערה ליד כותר הכתבה כתב המו"ל: "נחלה את פני סופרנו הנכבד כהר"ר שלמה בכור חוצין ס"ט מבגדאד לבקר גם את האמור בזה ולהודיענו אם כנים הדברים".

הדילמה שבפניה עמד המו"ל, כפי שהוא ממשך וכותב, כיוון שחשובות מאוד הכתבות המובאות "Israelite" משום שהוא מביא ידיעות מקהילות נידחות, אך חשובה גם כן מהימנות הידיעות הללו. המו"ל לא שלח מכתב לרב חוצין לפני פרסום הכתבה, אלא הוסיף את בקשתו בשולי הכתבה בידועו שהרב חוצין מקבל את העיתון וקורא אותו.

25 המגיד, שנה שבע-עשרה, גיליון 28, כ"א בתמוז תרל"ג, 16.7.1873.
26 הצפירה, שנה שלוש-עשרה, גיליון 190, ט"ו בכסלו תרמ"ז, 12.12.1886.

דורש טוב לעמו

הכינוי שלקח הרב חוצין לעצמו ובזה נהג לסיים את מכתביו ואת איגרותיו היה "הדורש טוב לעמו". משמעות הכינוי הוא למעשה כפול כיוון שבהרבה ממכתביו ומאיגרותיו היו כאמור בקשות עזרה ליהודים בארצו ובארצות השכנות. אך בה בעת גם רצה להביא בפני הקורא האירופאי את התמונה האמיתית של חיי היהודים בארצות אלה. ראינו שנכתבו כתבות המתארות את נחשלותם ואת בערותם של יהודי בגדאד ושל מקומות אחרים. בין היתר סדרת כתבותיו של אוברמיייר אשר ציירו תמונה לא מחמיאה כלל של חיי היהודים בבגדאד ובסביבותיה. כנגד מגמות מסוג זה הביא הרב חוצין תמונה חיובית כפי שהוא ראה אותה במסגרת התנאים האובייקטיביים שבהם היו נתונים היהודים באותן ארצות. גם אם לכאורה יהודי בכל לא נמצאו במרכז העניינים בהיותם רחוקים מן המרכז האירופאי, עדיין יש בהם כל מה שנחשב חשוב ומיוחד באירופה.

ב"המגיד" התפרסמה ידיעה המשבחת ומהללת את פעולתם ההתנדבותיים של "הזקנים היקרים", כלשון הכתבה, העושים טוב לעמם. הכתבה מעלה על נס את העובדה שהם פועלים חינוכיות בהתנדבות. במכתב תגובה ששלח הרב חוצין ל"המגיד" הוא מתפלא על התפעלותם של עורכי העיתון וכתביו מפעולתם של אותם זקנים וכותב שפעולות כאלה ימצאו לרוב גם בבגדאד, ובדרך כלל אין רואים בדברים אלה דברים יוצאי דופן שצריך לדווח עליהם. בבגדאד אפשר למצוא אנשים המוכנים לעזור לאחרים להדריכם וללמדם ללא קבלת תמורה כל שהיא, אלא רק כדי להרבות דעת ולבער את הבערות. וכך הוא מביא את הסיפור הזה:

הנה ראיתי להר' המגיד שהוא יושב בשבת תחכמוני ודורש בשבת הזקנים היקרים שבדור העושים טוב לעמם. לזאת באתי להודיע שנמצא זקן אחד בעירנו שמו משה לאמיני נר"ו. והאיש משה הגם שלא נתן לו ה' עושר וגדולה אמנם חלק לו לב טוב ונפש יקרה הנחמדים מזהב ומפז רב. רבו מעשיו ונפלאו מפעליו ואודיע רק מה עשה ופעל בימים האלו ובזמן הזה. הנה ימצאו פה הרבה אנשים ריקים מכל מדע ואינם לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ והמה לבושת ולכלמת עם ישראל וזה ח' חדשים נתעורר האיש הזה וידבר על לבם לחזור למוטב וללמדם תורת אל חי להיותם נחשבים ככל אחינו העשירים ודבריו היוצאים מלב טהור נכנסו בלבם ועשו פרי ויבאו תחת דגלו לחסות תחת כנפי התורה ולשמור פקודיה מצותיה כשאר ישראל.

והנה בעתה ימצאו קרוב לק"ן אנשים ובתוכם כמה אנשים זקנים באים בימים אשר המה משכימים ומעריבים לבית המדרש ולומדים בשקידה רבה ובחשק נמרץ ושבח לאל יתברך שהמה רואים פרי בעמלם. ואנחנו מקוים שלימים עוד

לא ימצאו פה בגדאד אנשים נבערים מתורה ומדע ונזכה לראות זקנים וזקנות
בחוצות ירושלים.²⁷

סיכום

במאמר זה הבאנו מבחר מצומצם של סוגי המכתבים והאיגרות ששלח הרב שלמה בכור חוצין לעיתונים השונים שיצאו באירופה בשפה העברית. כפי שניתן לראות מהם מטרתו העיקרית של הרב חוצין הייתה להביא למודעותם של יהודי אירופה את חייהם של יהודי בבל תחילה ולאחר מכן גם יהודי פרס. במידת הצורך גם להפעיל את מנהיגי אירופה, יהודים ושאינם יהודים, לטובת הקלות בחייהם של יהודים אלה. כפי שראינו שלח הרב חוצין שלושה סוגי מכתבים:

(א) מכתבי בקשה לעזרה פיננסית-כלכלית לטובת עניי בגדאד ויהודי פרס וקורדיסטאן, בעיקר בשנות הבצורת הרבות שפקדו את האיזור, פעמים אף כמה שנים ברצף. וכן מכתבים להתערבות פוליטית אצל השליטים בבקשת הגנה של יהודים בערים שונות בפרס בעקבות פרעות שהמוסלמים עשו ביהודים, כמו גם בקשות לעזרת נשים עגונות שננטשו על ידי בעליהן;

(ב) מכתבים הבאים להציג את יהודי בגדאד באור חיובי מבחינה חברתית-חינוכית וכדומה. בעיקר כתגובה כנגד כתבות של מבקרים או שוהים אירופאיים שתיארו את נחשלות החיים בארצות המזרח לעומת הקדמה הקיימת בארצות אירופה;

(ג) כתבות מחקריות, רובן כתגובה למחקרים שנכתבו על ידי חוקרים מאירופה ומתייחסים לבבל ולארצות אחרות, בעיקר מחקרי תלמוד וקדמוניות היהודים.

איגרות מסוג אחר שלח לעיתונים שיצאו בערבית יהודית במזרח, ואותן לא כללנו במאמר זה. אין להמעיט בחשיבות פעילותו זו של הרב חוצין ובהיותו ראשון ומיוחד שהיה בקשרים כה אינטנסיביים עם מו"לים באירופה, ובזעקה שזעק לטובת יהודי המזרח. על חשיבות כתבותיו של הרב חוצין אנו שומעים גם מדברי המו"לים עצמם המחכים לתגובתו על דברים שכתבו אחרים והקשורים לארצו, ובמקרים מסוימים אף מזמינים את תגובתו.